

ERNESTAS VASILIAUSKAS

Žiemgala XII-XIII a.

ĮVADAS

Pereinamuoju laikotarpiu iš XI į XII–XIII a. įvyko nemažai esminių pokyčių įvairiose žiemgalių, taip pat kitų baltų gyvenimo srityse – ekonominėje, etninėje, socialinėje, politinėje bei dvasinėje. Ūkio naujovės, kurios X–XI a. pirmiausia pasiekė svarbiausius Žiemgalos ekonominius centrus, XII–XIII a. išplito po visą regioną ir lėmė krašto ūkio pakilimą. Kartu XI a. vid. – XII a. vid. susilpnėjo ekonominiai ryšiai su skandinavais¹, o vėliau, XII–XIII a., žemutiniame Padauguvyje vis aktyviau veikė rusai bei vokiečiai, kurie veržėsi į šį regioną ne tik dėl ekonominių, bet ir dėl karinių-politinių interesų. Šiuo laikotarpiu sparčiai unifikuojasi baltų kultūra, sustiprėja ryšiai su krikščionybe. Anot kai kurių tyrinėtojų, XII–XIII a. labai atvėso ir tapo drėgnesnis klimatas². Kitų tyrinėtojų nuomone, klimatas pablogėjo apie 1300 m.³ Tai liudija to meto rašytiniai šaltiniai bei tyrinėti archeologiniai paminklai.

XII–XIII a. laikotarpį, atsižvelgiant į minėtus veiksnius, galima suskirstyti į 2 tarpsnius: 1) XII a., 2) XIII a.

Tokia straipsnio chronologija pasirinkta ir dėl to, kad šis Žiemgalos istorijos laikotarpis yra labai menkai tyrinėtas.

Straipsnyje aptariama žiemgalių gyvenama teritorija, laidosena, materialinė kultūra, dirbinių chronologija, žiemgalių migracijos XIII a. antroje pusėje, prekybiniai ir kultūriniai ryšiai, tačiau nekalbama apie piliakalnius, gyvenvietes, socialinę istoriją, amatus, verslus (išskyrus prekybinius ryšius), nes šiais klausimais yra nemažai rašyta⁴.

ŠALTINIAI APIE XII–XIII A. ŽIEMGALĄ

Rašytiniai šaltiniai apie XII–XIII a. Žiemgalą, politinius-karinius įvykius bei gyvenamas vietas nėra gausūs. Tai 1109 m. nesėkmingo rusų karo žygio į Žiemgalą paminėjimas⁵, 1254 m. Žiemgalos dalybų aktas, 1271 m. Žagarės pilies dalybos tarp Ordino ir Rygos arkivyskupo, 1272 m. Sparnenės ir Duobenės žemių dalybos aktai⁶, Henriko Latvio⁷, Livonijos Eiliutoji⁸, Hermano Vartbergės kronikos⁹ bei kiti istorijos dokumentai.

Kai kurie tyrinėtojai (J. Lelevelis, M. Ekblonas, E. Bryvakalnė) mano, kad arabų geografo Idrisio (XII a.) žemėlapyje pažymėta Medsūna lokalizuotina Mežuotnėje¹⁰.

Palyginti su Latvijos Žiemgala, apie Lietuvos Žiemgalą yra kur kas mažiau rašytinių šaltinių.

Šiek tiek daugiau duomenų apie Žiemgalą XII–XIII a. teikia archeologiniai duomenys. Šiame darbe daugiausia bus remiamasi latvių bei iš dalies lietuvių tyrinėtojų sudaryta archeologinių tyrinėjimų periodizacija¹¹.

Skiriami šie Žiemgalos XII–XIII a. archeologinių paminklų tyrinėjimo etapai:

1 etapas (XIX a. antroji pusė – 1918 m.). Latvijos Žiemgaloje tyrinėti kapynai ir piliakalniai, rasta lobiai. 1895 m. buvo tyrinėtas IX–XIII a. Ciemaldės kapinynas (vad. K. Bojus), o 1866, 1892 m. – X–XIII a. Tervetės piliakalnis ir Šventasis kalnas (vad. A. Bylenšteinas)¹². Sparnų piliakalnyje, Auriuose buvo rasti XII–XIII a. datuojami lobiai.

Šiuo laikotarpiu Lietuvos Žiemgaloje buvo renkami duomenys apie archeologinius paminklus.

2 etapas (1918–1940 m.). Latvijos Žiemgalos dalyje 1936 m. E. Šturmas tyrinėjo Ciemaldės gyvenvietę, 1932 m. V. Ginteris – X–XII a. Bukaičių Atvasės kapinyną, 1938–1939 m. – IX–XIII a. Mežuotnės archeologinių paminklų kompleksą (kapinyną, piliakalnį, gyvenvietę), 1938–1939 m. Ozolas – X–XIII a. Ceraukstės Puodinių kapinyną. Šiuo laikotarpiu intensyviai renkami atsitiktiniai archeologiniai radiniai iš įvairių paminklų, jie fiksuojami, leidžiami paminklų apsaugos įstatymai.

Lietuvos Žiemgalos dalyje buvo renkami atsitiktiniai archeologiniai radiniai iš kapinynų, o Nartaučiuose rastas XII a. datuojamas lobis.

3 etapas (1940–1945 m.). Nors vyko karas, 1942 m. buvo tęsiami Mežuotnės piliakalnio archeologiniai tyrinėjimai (vad. V. Ginteris), o 1942–1943 m. P. Stepinis žvalgė Lietuvos Žiemgalos piliakalnius: aprašė, padarė foto- ir toponoutraukas¹³.

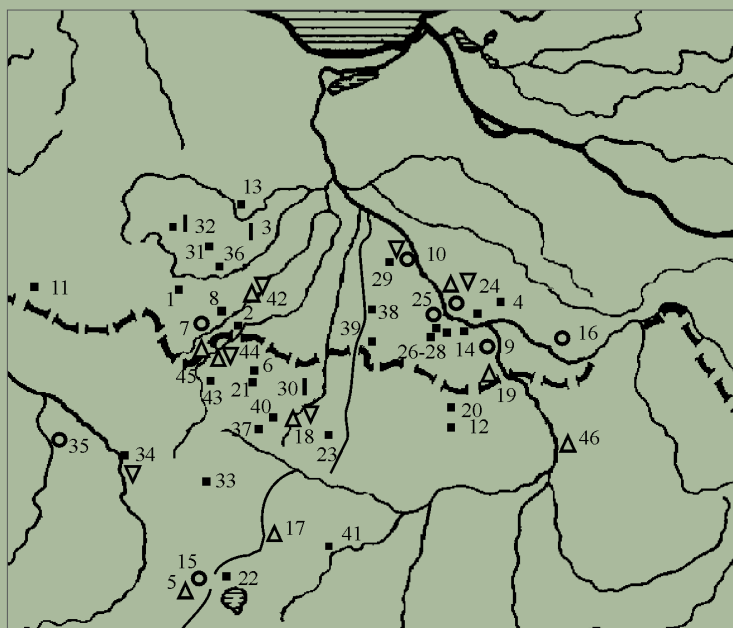
4 etapas (1945–1990 m.). Latvijos Žiemgalos dalyje 1951–1960 m. tęsiami Tervetės archeologinių paminklų komplekso (gyvenvietės, papilio, piliakalnio), 1969–1970 m. Mežuotnės archeologinių paminklų komplekso (kapinyno, gyvenvietės) (vad. M. Atgazis)¹⁴, 1975–1976 m. Ciemaldės archeologinio komplekso

(gyvenvietės, kapinyno) archeologiniai tyrinėjimai. 1976 m. tyrinėtas Jaunsaulės Silinių IX–XIII a. kapinynas, o 1978–1979 m. tirti Kamardės piliakalnio likučiai¹⁵. Toliau tęsiamas archeologinių paminklų žvalgymas.

Tuo tarpu Lietuvos Žiemgalos dalyje 1977–1981 m. buvo tyrinėtas vadinamasis. Žvelgaičio piliakalnis Žagarėje (tai leido jį datuoti iki XIII a.), 1983–1984 m. tyrinėtas X–XIII a. Pavirvytės-Gudų kapinynas Mažeikių rajone (vad. A. Cholodinskienė, A. Striūkaitė, I. Vaškevičiūtė)¹⁶. Šiuo laikotarpiu intensyviai žvalgomi archeologijos paminklai (J. Šliavas¹⁷, A. Tautavičius, M. Černiauskas ir kt.).

5 etapas (1990–2002 m.). Lietuvos Žiemgalos dalyje 1999 m. tęsiami archeologiniai tyrinėjimai Žvelgaičio piliakalnyje, kurių metu patikslinta šio paminklo chronologija – XII–XIII a. ir XVI–XVII a. 1990 m. tyrinėti Kalnelio (Sidabrės) komplekso (2 piliakalnių ir kapinyno) likučiai (V–XIII a.), 1999 m. – Raktuvės piliakalnis ir papėdės gyvenvietė (V–XIII a.)¹⁸, 1986, 1998, 2000 m. – Papilės piliakalnio papėdės gyvenvietė (dat. I tūkst. po Kr. pradžia – II tūkst. pirmaisiais amžiais)¹⁹, o 2001 m. – Ažuolpamūšės piliakalnis (I tūkst. pab. – XIII a.)²⁰.

Taigi remiantis tyrinėjimų apžvalga galima teigti, kad XII–XIII a. archeologiniai paminklai plačiau tyrinėti Latvijos Žiemgaloje.

1 pav.²³ XII–XIII a. žiemgalių archeologiniai paminklai. Sudarė Ernestas Vasiliauskas. Sutartiniai ženklai:

○ – tyrinėti gyvenvietės, △ – tyrinėti piliakalniai,
▽ – tyrinėtos gyvenvietės, | – lobiai,
■ – atsitiktiniai radiniai.

1. Aucė,	17. Jurgaičiai,	33. Norvaišiai,
2. Augstkalnės Priedulajai,	18. Kalnelis (Sidabrė),	34. Papilė,
3. Auriai,	19. Kamardė,	35. Pavirvytė-Gudai,
4. Bauskės apl.,	20. Kiburiai,	36. Penkulės Puočiai,
5. Bubiai,	21. Lankaičiai,	37. Rudiškiai,
6. Budraičiai,	22. Lepšiai,	38. Sesava,
7. Bukaičių Atvasė,	23. Linksmėnai-Kurmaičiai,	39. Sesavos Pujos,
8. Bukaičių Kvietės,	24. Mežuotnė,	40. Slėpsniai,
9. Ceraukstės Puodiniai,	25. Mežuotnės Centras,	41. Šukioniai,
10. Ciemaldė,	26. Mežuotnės dvaras,	42. Tervetė,
11. Debešai-Rusyšai,	27. Mežuotnės Kugrėnai,	43. Žagarės apl.,
12. Degėšiai,	28. Mežuotnės Zeltiniai,	44. Žagarė (Raktuvė),
13. Duobelė,	29. Myklos Kalno Kakužėnai,	45. Žagarė (Žvelgaitis),
14. Islycės Zieduonskuola,	30. Nartaučiai,	46. Ažuolpamūšė.
15. Jakštaičiai-Meškiai,	31. Naudytės Guntinės,	
16. Jaunsaulės Siliniai,	32. Naudytės Sparnai,	

TYRINĖJIMŲ APŽVALGA

Istoriniai šaltiniai buvo pradėti analizuoti daugelio istorikų nuo XIX a. pradžios. Pirmiausia reikėtų paminėti Jelgavos meno ir literatūros draugijos narių – vokiečių kilmės Pabaltijo tyrinėtojų K. F. Vatsono (jis laikomas Žiemgalos istorijos pradininku), J. Dioringo, A. Bylenšteino bei kitų darbus. Juose daugiausia bandyta lokalizuoti kronikose minimas žiemgalių pilis, jų gyvenamą teritoriją XIII a.²¹ Šių tyrinėtojų išvadamis vėliau rėmėsi Lietuvos bei Latvijos tyrinėtojai²².

Nuo XX a. pirmosios pusės imta analizuoti XIII a. Žiemgalos krašto istoriją. Tarpukariu ir po karo šioje srityje daug nuveikė latvių tyrinėtojai. V. Bilkinas, remdamasis gausia istorine medžiaga, gvildeno Žiem-

galos kovų su kalavijuočiais istorija²⁴. R. Erglis nagrinėjo „žiemgalių uosto“ lokalizacijos problemą²⁵.

Lietuvoje Žiemgalos istorija susidomėta tik nuo XX a. septintojo dešimtmečio. Tai J. Jurginio, R. Varakausko studijos. Tačiau reikšmingiausiais reikėtų laikyti istoriko prof. E. Gudavičiaus darbus²⁶.

Pastaruoju metu apie retai gyventas arba neapgyvendintas Žiemgalos teritorijas rašė latvių istorikas V. Klišanas²⁷, užsiminęs ir apie žiemgalių migracijas Lietuvoje²⁸.

Apie žiemgalių kalbą rašė K. Būga²⁹, Z. Zinkevičius³⁰, K. Garšva³¹.

Archeologinių tyrinėjimų istorija yra apžvelgta minėtų Latvijos ir Lietuvos tyrinėtojų.³² Šiame straipsnyje bus remiamasi latvių bei iš dalies lietuvių tyrinėtojų sudaryta archeologinių tyrinėjimų periodizacija.

XII–XIII a. Žiemgalos archeologinių tyrinėjimų istorija skirstoma į šiuos etapus:

Pirmasis etapas (XIX a. antroji pusė – 1918 m.). Didelės įtakos archeologinėms studijoms turėjo Mintaujoje (dab. Jelgava) 1816 m. susikūrusi istorijos mėgėjų draugija „Gesellschaft für Geschichte und Kunst“³³. Šios draugijos nariai rašė ir apie Žiemgalą. Pavyzdžiui, J. Doringas bandė lokalizuoti XIII a. žiemgalių Raktės, Tervetės pilis, aprašė kai kuriuos piliakalnius (Kamardės ir kt.). A. Bylenšteinas nustatė XIII a. rašytiniuose šaltiniuose minimų žiemgalių pilių lokalizaciją, žiemgalių gyvenamą teritoriją XIII a., apytikres žemių ribas³⁴. Kiti draugijos nariai skelbė pavienių paminklų tyrinėjimų duomenis (pavyzdžiui, K. Boijus – Ciemadės kapinyno)³⁵.

Anot latvių mokslininkų, Livonijos tyrinėtojai, dirbę archeologijos srityje, buvo vokiečių kilmės, jų darbams būdinga „kultūrtrėgeriška“ teorija, kad XIII a. į rytų Pabaltijį atsikėlę vokiečiai rado primityvias vietas tautas ir atnešė į šį regioną kultūrą³⁶.

Apie Lietuvos Žiemgalos XII–XIII a. archeologinę medžiagą yra tik vienas darbas. Tai F. Pokrovskio studija apie Kauno gubernijos archeologijos paminklus; šioje studijoje aprašomi ir kai kurie lietuviškosios Žiemgalos paminklai³⁷.

Antrasis etapas (1918–1940 m.). Šiame etape ypač padaugėja publikacijų, kuriose skelbiama archeologinių tyrinėjimų medžiaga. Tai V. Ginterio išsami ataskaita apie tyrinėjimus Mežuotnės piliakalnyje ir kapinyne³⁸, Latvijos Žiemgalos medžiaga panaudojama F. Balodžio apibendrinančio pobūdžio darbuose – „Latvijos archeologija“ ir „Latvių istorija“³⁹. E. Brastinis kataloge paskelbė medžiagą apie Latvijos Žiemgalos piliakalnius⁴⁰.

Anot latvių tyrinėtojų, šio laikotarpio archeologinės studijos buvo daugiausia ataskaitų pobūdžio, istorinės temos apžvelgiamos be platesnio konteksto. Nemažai dėmesio skiriama etniniams, apgyvendinimo klausimams⁴¹. Šio laikotarpio darbams būdinga stipri romantizmo įtaka.

Trečiasis etapas (1940–1945 m.). Šio etapo publikacijų nėra.

Ketvirtasis etapas (1940–1990 m.). Šiuo laikotarpiu, kaip ir 2-ame etape, skelbiama pavienių paminklų tyrinėjimų medžiaga. Tai E. Bryvkalnės darbai apie Tervetės bei Mežuotnės archeologinių paminklų tyrinėjimus⁴², A. Caunės – apie Jaunsaulės Silinių kapinyno tyrinėjimus⁴³. XII–XIII a. Žiemgalos archeologinė medžiaga apibendrinama Lietuvos⁴⁴ ir Latvijos⁴⁵ archeologinėse studijose. XII–XIII a. Žiemgalos archeologinė medžiaga panaudota gvildenant siauresnius klausimus, pavyzdžiui, apie prekybą, amatų, tipologiją ir pan. Tai E. Mugurėvičiaus⁴⁶ ir O. Kuncienės⁴⁷ studijos apie prekybą ir stiklo karolius; E. Bryvkanės – apie amatus Tervetėje⁴⁸, E. Bryvkalnės⁴⁹ ir E. Mugurėvičiaus – apie kryželius⁵⁰, A. Stubbavo – apie Latvijos piliakalnių tipologiją⁵¹. Aštuntame dešimtmetyje Lietuvoje paskelbti „Archeologijos atlasai“, kuriuose yra duomenų ir apie Lietuvos Žiemgalą⁵².

Anot latvių tyrinėtojų, šio laikotarpio archeologijos studijose vos juntama marksistinės ideologijos įtaka – tik pakeista periodizacijos terminologija⁵³, daugiausia dėmesio kreipta ne tik į socialinės visuomenės ir gamybos istoriją, bet ir į etninius klausimus. Anot J. Grauduonio, „Geležinės uždvaros“ metais buvo nutrūkę ryšiai su Vakarais, tačiau Estijos, Latvijos, Lietuvos, Rusijos ir kitų sovietinių respublikų archeologai nemažai bendradarbiavo tarpusavyje⁵⁴.

Penktasis etapas (1990–2003 m.). Šiame etape išleista darbų, skirtų Žiemgalai. Tai I. Vaškevičiūtės straipsniai, kuriuose gvildinama žiemgalių laidosena, materialinė kultūra bei etninės ypatybės V–XII a.⁵⁵

Toliau skelbiama medžiaga apie pavienius paminklus. Tai J. Grauduonio darbas apie Jaunsvirlaukos Vedgų gyvenvietės tyrinėjimus⁵⁶, A. Merkevičiaus – apie Kalnelio archeologinius paminklus⁵⁷.

Tęsiamos studijos apie dirbinių grupių tipologiją ir chronologiją. Tai A. Vijupo⁵⁸ darbas apie XII–XVII a. seges, V. Kazakevičiaus – apie ginklus⁵⁹, T. Bergos – apie svarstyklės⁶⁰, E. Mugurėvičiaus – apie XII–XIII a. radinius⁶¹.

Apie migracijas Žemaitijoje, taip pat žiemgalių krašte rašė V. Žulkus⁶². Apie žiemgalių prekybos kelius, centrus VIII–XII a., laidoseną XII–XIII a. bei tam tikrų radinių grupes yra rašęs ir šio straipsnio autorius⁶³.

Šiame etape užmegzti 1940 m. nutrūkę ryšiai su Vakarais.

Taigi vienos studijos apie žiemgalius XII–XIII a. nėra. Tiesa, apie tai nemažai rašyta kitokio pobūdžio darbuose, kuriuose apibendrinami Žiemgalos archeologijos paminklų tyrimų rezultatai, archeologinėse studijose, skirtose įvairių klausimų analizei Latvijos ar Lietuvos kontekste.

ŽIEMGALIŲ GYVENAMA TERITORIJA XII–XIII A.

Visą VI–XI a. laikotarpį žiemgalių gyvenama teritorija mažėjo. VI a. lyvių gentys išstūmė žiemgalius iš pietinės Vidžemės. Kiek vėliau – X–XI a. jie buvo stumiami iš dešiniojo žemutinio Padauguvio. XI a. kuršiai juos stūmė iš vakarinės Žiemgalos (dabartinio Mažeikių rajono rytinė dalis, Saldus rajono rytinė dalis, Duobelės rajono vakarinė dalis). XII a. situacija stabilizavosi.

Remiantis rašytinių šaltinių duomenimis, galima spėti, kad XII a. pab. – XIII a. suaktyvėjusi lietuvių ekspansija palietė ir pietines bei rytines žiemgalių gyvenamas sritis. Tačiau šiam spėjimui patvirtinti nepakanka archeologinių duomenų.

Taigi galima teigti, kad žiemgalių gyvenama teritorija XII–XIII a. (1 pav.) buvo beveik tokio pati kaip ir XI a.

Tiek XII–XIII a. archeologinės,⁶⁴ tiek XIII–XIV a. antropologinės⁶⁵ medžiagos analizė rodo, kad mišriai su kitomis tautybėmis (lyviais, latgaliais, vokiečiais) žiemgaliai gyveno ir Rygoje.

Anot latvių tyrinėtojo V. Klišano, mažai arba retai gyvenama buvo šiuose pelkėtuose bei miškinguose Žiemgalos regionuose: vadinamojoje žemėje „tarp Skrundos ir Žiemgalos“; teritorijoje tarp Imulos, Amulos, Abavos aukštupių bei kairiojo Beržės upės kranto; apie dabartinę Jelgavą, Misos ir Iecavos baseinuose (tarp Lielupės ir Dauguvos); į šiaurę nuo Sidabrės pilies, tarp Mūšos ir Nemunėlio žemupių į pietus link Biržų bei Radviliškio⁶⁶. Kad Biržų rajono didesnė dalis (tarp Apaščios ir Pyvesos) buvo menkai gyvenama, patvirtina ir archeologiniai duomenys⁶⁷.

ŽIEMGALIŲ LAIDOSENA XII–XIII A.

Apie laidoseną Žiemgaloje XII–XIII a. jau buvo rašyta, tad dabar tik paminėsime, kad tirtuose kapinyuose buvo aptikta griautinių ir degintinių kapų.

Degintiniai kapai su žiemgališkomis įkapėmis rodo, kad Žiemgaloje, be griautinio laidojimo būdo, nuo XII–XIII a., pradėjo plisti degintinis laidojimo būdas. Tai netiesiogiai liudija Livonijos Eiliuotoji kronika, kurioje pasakojama apie žemaičių bei žiemgalių mėginimą 1284–1285 m. paimti Heiligbergo pilį prie Tervetės. Po nepavykusio mūšio kronikininkas rašo, kad užpuolikai sudegino savo mirusiuosius⁶⁸. Iš šio kronikos epizodo neaišku, kurie mirusieji buvo deginami – ar žemaičiai (kur deginimo paprotys plito XII–XIII a.), ar ir žiemgaliai. Tačiau Kronikoje aprašyti atvejai bei atsitiktiniai radiniai iš Aucės, Rusyšių-Debešų bei Šukionių (čia rasta per 100 apsilydžiusių ir apdegusių XII–XIII a. žalvarinių ir geležinių dirbinių fragmentų (pasaginių segių, antkaklių, įvijinių apyrankių ir kt.) leidžia manyti, kad XII–XIII a. Žiemgaloje pradėjo plisti mirusiųjų deginimo paprotys⁶⁹. Jis greičiausiai atėjo kartu su lietuvių ekspansija XII a. pabaigoje – XIII a. pradžioje į žiemgalių bei kitas baltų žemes; tai atsispindi Henriko Latvio kronikoje⁷⁰.

Mirusiųjų palydėjimo į aną pasaulį apeigas lėmė žmonių pasaulėžiūra. Jau nuo akmens amžiaus iki krikščionybės įsigalėjimo kapuose randama darbo įrankių, ginklų, papuošalų, namų apyvokos rakandų, retkarčiais su magija susijusių daiktų.

Apžvelgus negausią Žiemgalos archeologinę medžiagą, pagrįstai kyla klausimas, kodėl tyrinėtuose kapinyuose rasta tiek mažai XII–XIII a. žiemgalių kapų, o ankstesnio laikotarpio kapų yra kur kas daugiau.

Tai galėtų būti datavimo problemos. Todėl neatmetama galimybė, kad XII–XIII a. datuojamų kapų yra kur kas daugiau.

Kita vertus, tai gali būti susiję su laidosenos pakitimais, kuriuos lėmė nauji socialiniai bei ideologiniai reiškiniai. Neatmestina galimybė, kad galėjo būti ir kitas, mums nežinomas, archeologiškai sunkiai nustatomas laidojimo būdas⁷¹.

MATERIALINĖ KULTŪRA

Kaip ir ankstesnio laikotarpio, XII–XIII a. Žiemgalos archeologiniuose paminkluose randama įvairių radinių.

Ginklai – geležiniai T, T1, apskritomis ir rombo formos buoželėmis tipų (pagal V. Kazakevičių) kalavijai ir jų liekanos⁷², kalavijų makštų apkalai, plačiaašmeniai pentiniai kirviai⁷³, įmoviniai (ilga grakščia plunksna rombinio skerspjūvio ir ilga plona įmova, siaura ilgo ištęsto trikampio formos plunksna, stagičiai užsikertančia prie įmovos, lauro lapo plunksna su aiškiu perėjimu į įmovą) ir įtveriamieji ietigaliai (žeberklo formos, tordiruotu lankeliu, su viena užbarzda, lauro lapo plunksna).

Kaip ir ankstesniame periode, XII–XIII a. žiemgalių kapuose randama darbo įrankių (geležinės ve degos, peiliai tiesia ir lenkta nugarėle, ylos, smiltainio ir šiferiniai verpstukai).

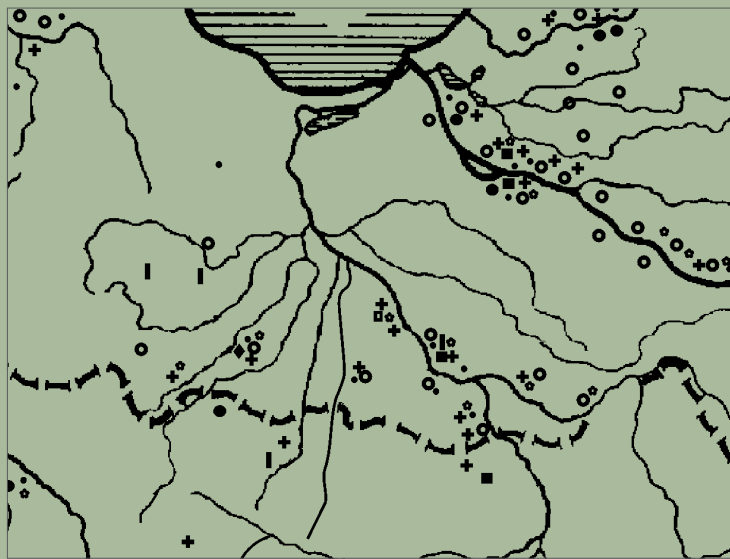
Papuošalai pagal funkcijas skiriami į keletą grupių – kaklo, krūtinės, rankų.

Kaklo papuošalus sudaro žalvarinės antkaklės (užsibaigiančios kabliuku ir kilpele; 3 apvijų antkaklės, kurių lankelis apvyniotas vielute; antkaklės platėjančiais galais, kurių galuose sukabinti trapeciniai pakabučiai) ir kaklo papuošalai iš stiklo karolių, žalvarinių įvijėlių, kiautelių.

Krūtinės papuošalai – bene gausiausia papuošalų grupė, kurią sudaro žalvarinės ir sidabrinės pasaginės segės (cilindriniais, storėjančiais ir platėjančiais, buoželės formos, gyvuliniais galais), plokštinės apskritos segės, geležiniai smeigtukai (apvalia galvute, aštuonlapio dobilo lapo formos galvutėmis) bei sudėtiniai žalvariniai krūtinės papuošalai, sudaryti iš grandinėlių, trilapio formos laikiklių, skirstiklių (pagamintų iš storos ir plonos žalvarinės plokštelės), į juos įvertų susuktų ilgų vielučių bei prikabintų įvairių pakabučių (zoomorfinių, keturkampio, pusekulio formos pakabučių, žvangučių, kryželių, miniatiūrinių raktelių), ilčių-amuletų.

Rankų papuošalai – žalvarinės apyrankės (įvijinės; apyrankės, kurių galai yra daugiakampio skersinio pjūvio, o vidurinė dalis – apvalaus; apyrankės gyvuliniais galais) ir žiedai (įvijiniai, pastorinta paplatinta lygia ir tordiruota bei tordiravimo ir susuktos dvigubos vielos imitacija priekinėje dalyje) – nėra tokie įvairūs ir gausūs kaip krūtinės papuošalai.

XII–XIII a. archeologiniuose paminkluose taip pat aptinkama kitų dirbinių: geležinių diržų sagčių, žalvarinių geriamųjų ragų apkalų, svarstyklių ir svarelių, cilindrinę spynų ir raktų.

2 pav. Prekių įvežimas į Žiemgalą XII–XIII a.

Sudarė Ernestas Vasiliauskas. Sutartiniai ženklai:

- – svarstyklės ir svareliai, | – sidabro lydiniai,
- △ – kauri kiauteliai, • – stikliniai karoliai, + – kryželiai,
- – šiferiniai verpstukai, ○ – gintaras,
- ▭ – latgališki dirbiniai, ◆ – kalavijų makštų apkalai.

PREKYBINIAI IR KULTŪRINIAI RYŠIAI

Pereinamuoju laikotarpiu iš XI a. į XII–XIII a. keitėsi ir prekybiniai-kultūriniai ryšiai. Dėl įvairių priežasčių prieš tai buvę glaudūs ryšiai su skandinavais ėmė silpnėti. Pakito ir prekybinių-kultūrinių ryšių kryptys.

Kaip ir anksčiau papuošalams gaminti buvo įvežama žalvario ir sidabro žaliava.

Nuo seno buvo vertinamas gintaras. E. Mugurėvičiaus nuomone, prekyba gintaru ypač plėtojosi XI–XII a. Gintaras į Latvijos teritoriją patekdavo trimis keliais: iš Sembos per Žemaitiją; iš Kuršo per Aucę, Tervetę, Mežuotnę; iš Kuršo per Kuldygą, Aizputę, Tukumą, Daugmalę. Visi keliai vedė į Dauguvą, o iš ten šakojosi link Novgorodo ir Dauguva aukštyn link Dnepro ir Volgos⁷⁴.

E. Mugurėvičius yra paskelbęs gintaro radimvietes Latvijos Žiemgaloje X–XIII a.⁷⁵ Nauji duomenys liudija, kad gintaro buvo randama ir Jaunsaulės Siliniuose⁷⁶, Kamardėje⁷⁷. Nustatyta, kad gintaro dirbinių daugiausia buvę Vakarų Žiemgalos regione. Tolstant į rytus jų mažėja, tik svarbesniuose prekybiniuose centruose (pavyzdžiui, Mežuotnėje) gintaro aptinkama daugiau. Nedaug gintaro randama ir pietinėje Žiemgaloje bei Rytų Latvijos archeologiniuose paminkluose⁷⁸. Ta aplinkybė, jog gintaro dažniau aptinkamas vakarų, bet rečiau pietų žiemgalių žemėse, leidžia manyti, kad jis pateko iš Kuršo.

Latvių archeologai, nagrinėję prekybinius-kultūrinius ryšius, teigia, kad visą X–XIII a. laikotarpį prekyba tarp baltų ir ugrofinų labiau rūpėjo pirmiesiems⁷⁹. Tačiau XII–XIII a. Žiemgalos archeologinė medžiaga rodo visai priešingą tendenciją. Nagrinėjamu laikotarpiu pastebima ugrofinų ir lyvių genčių įtaka žiemgalių materialinei kultūrai. Remiantis analogijomis lyvių gyvenamose teritorijose, galima teigti, kad Žiemgaloje randami zoomorfiniai, kai kurie kryželio formos pakabučiai bei pusekulio formos grandinėlių skirstikliai iš pradžių atkeliavo iš gretimų genčių, o vėliau dalis jų buvo gaminama pagal įvežtinius pavyzdžius.

Glaudžius ryšius su lyvių gentimis XII–XIII a. lėmė tai, kad lyviai gyveno prie svarbios Dauguvos prekybinės magistralės.

Ryšius su lietuviais liudija Žiemgaloje rasti lietuviški pusapvalės lazdelės formos lydiniai. Jų rasta

Sparnų (2 vnt.)⁸⁰, Mežuotnės (2 vnt.)⁸¹ piliakalniuose, Aurių lobyje (2 vnt.), Kalnelyje⁸². Anot Z. Dukso, tokių radinių, datuojamų XII a. antrąja puse – XIII a. pradžia, rasta Lietuvoje, Latvijoje, Baltarusijoje, Rusijoje, buvusiuose Rytprūsijuose, Ukrainoje, Lenkijoje⁸³.

Ryšius su Gotlandu liudija VI tipo a potipio (pagal V. Kazakevičių) žalvariniai makštų apkalai su kryžiumi.

Ryšius su Rytų kraštais (Bizantija, Indijos vandenynu, arabų kraštais) liudija randami kauri kiauteliai, citrinos formos, paaukuoti ir pasidabruoti, biseriniai, margi karoliai⁸⁴.

Ryšius su rusų kraštais liudija Žiemgaloje randami šiferiniai verpstukai, kai kurie kryželio formos pakabučiai, XII–XIII a. datuojami moliniai emaliuoti margučiai. Tokio margučio fragmentas yra rastas Mežuotnėje. Panašus žinomas Daugmalėje⁸⁵.

Prekybinius ir kultūrinius ryšius su rusų kraštais liudija cilindrinės spynos bei raktai. Pirmieji tokie dirbiniai į Žiemgalą pateko iš rusų kraštų, o vėliau pagal įvežtinius pavyzdžius buvo pradėti gaminti vietoje.

O. Kuncienė nurodo, kad rutulio, suploto rutulio, statinaitės, dvigubo nupjauto kūgio, daugiakampio ir kitos formos karoliai irgi kilę iš Senosios Rusios⁸⁶. Tokių karolių rasta Mežuotnėje, Tervetėje⁸⁷.

Nuo XII a. vidurio prekybinius ryšius su Padauguviu pradeda užmegzti vokiečių pirkliai⁸⁸. Manoma, kad jie atvežė naujų papuošalų – žalvarinių lietuvių skardinių segių, plokštinių ritinio formos segių. Vėliau jos pagal įvežtinius pavyzdžius pradėtos gaminti vietoje.

Žiemgaliai irgi nebuvo pasyvūs prekiautojai. Tai patvirtina gretimuose kraštuose randamos tik žiemgaliams būdingos pasaginės segės cilindriniais galais (I tipo pagal A. Vijupo tipologiją), pasaginės segės buoželės formos galais bei kiti dirbiniai.

Prekybos centrai. Kaip ir anksčiau svarbus žiemgalių tarpregioninės prekybos centras iki XII a. vidurio liko Žiemgalos pašonėje įsikūrusi Daugmalė.

Rytų Žiemgalos reikšmingiausias prekybos centras iki pat XIII a. įvykių buvo Mežuotnė, o Vakarų – Tervetė.

XI a. antroje pusėje vieni mažesni prekybos centrai smuko (pvz., Baliai-Škerstainiai), kiti išliko, pvz., Duobelė, Sidabrė, Sparnenė, Žagarė, Papilė ir kt.⁸⁹

XII a. pabaigoje žemutiniame Padauguvyje išliko Ryga – naujas stambus amatų ir prekybos centras⁹⁰.

Prekybos keliai. Prekybos keliai išliko tokie patys kaip ir ankstesniame laikotarpyje. Svarbūs Dauguvos, Lielupės, Nemunėlio, Mūšos, Ventos bei kiti mažiau svarbūs vandens ir sausumos keliai jungė Žiemgalą su išoriniu pasauliu ir tarnavo vidaus susisiekimui (2 pav.)⁹¹.

ŽIEMGALIŲ MIGRACIJOS XIII A. ANTROJE PUSĖJE

XII a. pab. – XIII a. Rytų Pabaltijyje vyko kryžiaus karai. Livonijos ordinas pamažėle užkariavo baltų ir ugro-finų žemes ir čia įsitvirtino. Dėl vykstančių politinių pokyčių suintensyvėjo vidaus ir išorinė migracija, kuri neaplenkė ir Žiemgalos.

Žiemgalių migracijas liudija toponimai Žemygala. Jų yra Raseinių rajone (Nemakščių, Vėrduvos apylinkėse)⁹².

Apie žiemgalių migraciją į dabartinio Raseinių rajono teritoriją, konkrečiai, į Viduklės apylinkes, patvirtina ir rašytiniai šaltiniai – kryžiuočių kelių aprašymuose yra užfiksuotas Žemygalos vietovardis⁹³. Kad žiemgaliai galėjo migruoti į šią žemę, patvirtina ir atsitiktinai 1974 m. Viduklės (vad. Bakaniuko) piliakalnyje rasta žalvarinė IV tipo 2 varianto (pagal A. Vijupo tipologiją) pasaginė segė buoželės formos galais, kurią A. Simniškytė datuoja XIV–XVI a.⁹⁴, tačiau jos paprastai yra datuojamos XIII a.⁹⁵, o šiuo atveju – XIII a. pab.

Kiti panašūs toponimai Petro Dusburgiečio kronikoje (XIV a.) minimi prie Kauno.

Rašytiniuose šaltiniuose taip pat yra duomenų apie žiemgalių migracijas.

Viename jų – Livonijos Eiliuotoje kronikoje – minima, kad žiemgaliai migravo 4 kartus.

Pirmasis toks atvejis yra užfiksuotas 1285-1286 m., kai žiemgalių „kunigaikštis“ Nameisis pasitraukė į Kernavę, pasidavė Lietuvos didžiojo kunigaikščio Traidenio valdžiai⁹⁶. Vėliau jis vadovavo Traidenio karo žygiui į Prūsiją. Neabejotinai su Nameisiu pasitraukė jo pavaldiniai: kariauna, amatininkai su šeimomis bei kiti.

1289 m. Duobelės žiemgaliai paliko savo gyvenamas vietas. Dalis jų pasitraukė į Lietuvą, kita – į Raktę⁹⁷.

1289 m. savo gyvenamas vietas paliko Raktės žiemgaliai⁹⁸. Kur pasitraukė – neaišku.

1290 m. dalis Sidabrės žiemgalių pasitraukė į Lietuvą⁹⁹, o kiti – Mintaujos komtūro nurodymu buvo išvaryti į Mintaują (Jelgavos apylinkės)¹⁰⁰.

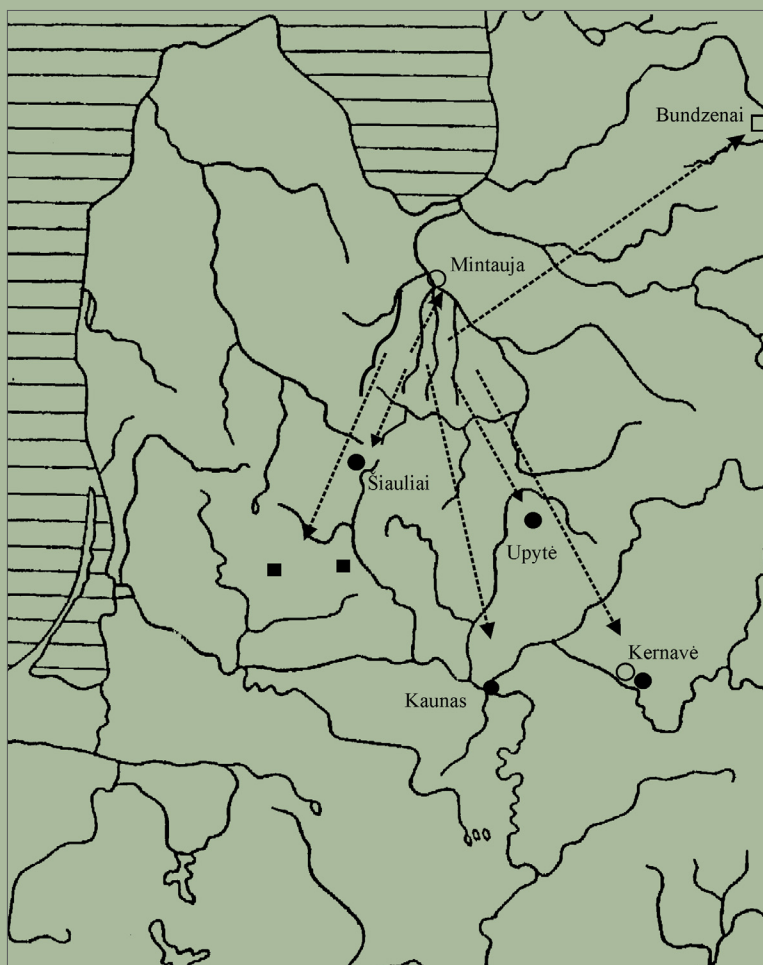
Kitame rašytiniame šaltinyje – Romos popiežiaus Klemenso V (1305-1314 m.) kanceliarijos viename

dokumentų – Ordinas kaltinamas dėl 100 000 žiemgalių pasitraukimo iš gimtųjų vietų¹⁰¹.

Žiemgalių migracijas į Lietuvą liudija ir archeologiniai duomenys.

Remiantis archeologijos duomenimis, galima teigti, kad žiemgaliai migravo į gretimas žemes – Šiaulius ir Upytę.

Galimą žiemgalių migraciją į Šiaulių žemę XIII a., anot A. Tautavičiaus, patvirtina kai kurie žalvariniai papuošalai – žvangučiai, pakabučiai, skardinės ir plokštinės apvalios, keturkampės, kryžinės segės¹⁰². Apie žiemgalių migraciją papildomų duomenų teikia Jakštaičių-Meškių kapinyno tyrimų duomenys. Šiame kapinyne buvo rasta XIII a. kapų (Nr. 31 ir 60¹⁰³) su žiemgaliams būdingomis įkapėmis. Įdomu tai, kad kapinyne, kuriame mirusieji laidoti iki XI a., naujų kapų atsirado tik XIII a. Būtų logiška daugumą jų sieti su žiemgalių migrantais. Apie žiemgalių migraciją į Šiaulių žemę taip pat liudija kituose archeologijos paminkluose rasti žiemgaliams būdingi dirbiniai: pasaginės segės buoželės formos galais (Lepšių kapinynas, Bubių piliakalnis) bei įvijinė antkaklė, kurios lankelis apvyniotas plonesne vielute (Kuršėnų kapinynas)¹⁰⁴. Panašių antkaklių ir jų fragmentų yra rasta Jakštaičių-Meškių kapinyno kape Nr. 60 bei kituose žiemgalių paminkluose (Slėpsnių, Pavirvytės-Gudų, Papilės kapinyuose, Tervetės ir Mežuotnės piliakalniuose)¹⁰⁵.

3 pav. Žiemgalių migracijos XIII a. pab. Sudarė Ernestas Vasiliauskas.

Sutartiniai ženklai:

- – vietovardžių su šaknimi *Żemigal-* paplitimas,
- – vietovės, kuriose galėjo apsistoti žiemgaliai pagal archeologijos duomenis,
- – vietovės, kuriose galėjo apsistoti žiemgaliai pagal istorinius duomenis,
- – vietovės, kuriose galėjo apsistoti žiemgaliai pagal antropologijos duomenis.

Kad žiemgaliai migravo į Upytės žemę, liudija Barinės kapinyno archeologiniai radiniai: žiemgaliams būdingos žalvarinės pasaginės segės buoželės formos galais, lietos skardinės segės bei kiti dirbiniai¹⁰⁶.

Galimą žiemgalių migraciją į Kernavę gali patvirtinti žalvarinės lietos skardinės segės, kurių kilusios, anot archeologų V. Žulkaus¹⁰⁷, M. Bertašiaus¹⁰⁸, A. Tautavičiaus¹⁰⁹, iš Žiemgalos. Tokia segė buvo rasta tiriant Kernavės Kriveikiškių kapinyną¹¹⁰. Kaip jau buvo minėta, dalis žiemgalių į Kernavę galėjo pasitraukti kartu su Nameisiu. Jie atsinešė kai kurias dirbinių formas, tarp jų ir minėtas lietas skardinės seges. Kernavė buvo žymus to meto Lietuvos ekonominis politinis centras. Tikriausiai vėliau pagal žiemgališkus prototipus pradėtos masiškai gaminti skardinės segės, kurių aptinkama beveik kiekviename tyrinėtame XIV–XVII a. Lietuvos senkapyje.

Galimą žiemgalių migraciją į kitą Rytų Lietuvos vietovę – Obelių apylinkes – liudija Obelių kapinyne rastos pasaginės segės cilindriniais galais (I tipas pagal A. Vijupo tipologiją), pasaginės segės buoželės formos galais, zoomorfinių pakabučių fragmentas bei kiti¹¹¹ radiniai.

Apie žiemgalių migraciją į Kauno apylinkes liudytų žalvarinės pasaginės segės buoželės formos galais (III tipo 1, 3 variantų, IV tipo 2 varianto pagal A. Vijupo tipologiją) bei lietos žalvarinės skardi-

nės segės, rastos Marvelės kapinyne (Kauno m.)¹¹², žalvarinė plokštinė apskrita segė iš Kulautuvos II kapinyno.

Anot tyrinėtojo E. Ivanausko, ši segė yra nelietuviška, veikiausiai švediška, ir tai X–XI a. dirbinys¹¹³. Nesutikčiau su šia išvada, nes, mano nuomone, segė – žiemgalių papuošalas. Tai patvirtina analogiški radiniai iš Tervetės ir Mežuotnės, kur jie datuojami XI–XIII a.¹¹⁴ Kita vertus, panašus ornamentas aptinkamas ir ant kitų XI a. žiemgališkų papuošalų – įvijinių apgalvių plokštelių (Pavirvytės-Gudų kapinyno kapas Nr. 135)¹¹⁵, rodo, kad šis ornamentas žiemgalių simbolikoje buvo populiarus ir nėra sietinas vien su atvežtiniais dirbiniais iš Švedijos. Tikėtina, kad šis papuošalas datuojamas ne X–XI, o kiek vėlesniu – XI–XIII a. – laikotarpiu, kai Kauno apylinkėse pagausėjo žiemgališkų papuošalų.

Galimą žiemgalių migraciją į Kauno apylinkes patvirtina ne tik minėti radiniai, bet ir Petro Dusburgiečio kronika. Joje pasakojama apie Teplavos komtūro žygį 1323 m. ir minimas Žemgalos laukas prieš Paštuvos pilį¹¹⁶. Apie žiemgalių migraciją gali liudyti tokie Kauno apylinkių toponimai kaip Vilkija, Skaistgiriai ir kt.. Jie yra dažni Lietuvos Žiemgalos teritorijoje ir minimi XV a. pradžios rašytiniuose šaltiniuose¹¹⁷.

Antropologiniai duomenys iš XIII–XIV a. Anos Bundzenų (Alūksnės r., šiaurės rytų Latvija) senkapio liudija, kad čia XIII–XIV a. buvo laidojami žmonės, kurių antropologinis tipas būdingas žiemgaliams ar žemaičiams. Anot latvių antropologės G. Zarinios, tai rodo žiemgalių migraciją į šiaurę¹¹⁸. Tačiau šio teiginio nepatvirtina archeologiniai duomenys, nes čia nebuvo rasta žiemgaliams būdingų dirbinių (3 pav.).

BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Lietuvos Žiemgaloje lokalizuotų bei tyrinėtų XIV–XV a. senkapių, gyvenamų vietų nėra, išskyrus atsitiktinius radinius – pentinus su žvaigždute gale iš Slėpsnių ir Lepšių kapinyną. Šie radiniai datuojami XIII a. pab. – XIV a. ir liudija apie laidoseną šiuose paminkluose nuo XIII a. pab. Todėl tyrinėtojams lieka neaišku, ar pietinės žiemgalių teritorijos buvo negyvenama dykra, ar ten liko gyventi dalis senųjų gyventojų.

Kitokia situacija yra Latvijos Žiemgalos dalyje, kur laidosena nutrūksta XIII a. pab. Nauji viduramžių senkapiai čia įrengiami XIV a. pabaigoje – XV a.

Tačiau kai kurie radiniai iš Budraičių, Žagarės ir Kalnelio (?) (visi Joniškio r.) liudija, kad čia galėjo būti laidojama ir XII–XIV a.

Tai geležinis ietigalis siaura trikampio formos rombinio skerspjūvio plunksna, pereinančia į aštuonkampio pjūvio įmovą, kurios apačioje yra skylutė¹¹⁹.

Latvių archeologai nurodo, kad ietigaliai daugiakampėmis įmovomis plito nuo XIII a.¹²⁰ E. Murgurėvičius panašios formos ietigalius (ilustracijoje nėra įmosos pjūvio) su skylute įmosos apačioje datavo XIV a.¹²¹

Analogiškų ietigalių randama įvairiuose Latvijos XIV–XV a. archeologijos paminkluose¹²²: Valgalės Vegių senkapio degintiniame kape Nr. 6 (XIV a.)¹²³, Virbų Vegių senkapio kapuose Nr. V, VIII ir IX (XIV a. – XV a. prad.)¹²⁴, Sėlpilio mūrinėje pilyje (XIV a.) ir senkapyje (XIV a.), Martinsalos senkapio kape Nr. 212 (XIV a.), Strūgukalno senkapio kape Nr. 14 (XIV a.)¹²⁵ ir Vilkmuižos ežere¹²⁶. Kaip matome iš pateiktų pavyzdžių, dauguma šios grupės ietigalių yra datuojami XIV a. – XV a. pradžia. Kiek sudėtingiau datuoti Vilkmuižos ežero radinius – visi jie ištraukti iš ežero, atsitiktiniai ir yra datuojami XII–XIII a. sandūra – XIV a. Panašus ietigalis (be tikslios radimvietės) yra kun. J.Žiogo archeologinėje kolekcijoje¹²⁷. Pagal analogijas Budraičių senkapio ietigalį galima datuoti XIV a.

Papildomų duomenų apie apgyvendinimą Žiemgaloje XIII–XV a. suteikia ir Žvelgaičių kaimo (Žagarė) atsitiktinis radinys. Tai XIII a. monetų (viena jų airiška) vėrinys, kuris, anot E. Ivanausko, yra datuojamas XIV a. pab. – XV a. Kadangi tai atsitiktiniai radiniai, sunku pasakyti, iš kur jis pateko: ar iš degintinių kapų, ar iš sudeginto gyvenvietės pastato¹²⁸.

Kitas radinys yra iš Joniškio apylinkių (spėjama iš Kalnelio archeologinių paminklų komplekso). Tai geležinis įmovinis 11,6 cm ilgio ietigalis nedidele rombo formos galvute, nežymiai pereinančia į 8,7 cm ilgio įmovą, kurios apačioje yra skylutė¹²⁹. Šis ietigalis yra datuojamas XIV a.¹³⁰ Kad Kalnelis bei kitos pietinės Žiemgalos vietovės (Pelaniškiai) galėjo būti gyvenamos XIV a. pirmoje pusėje, patvirtina istoriko R.Jurgaičio tyrinėjimai¹³¹.

Negausius duomenis šiuo klausimu papildė Žiemgalos pietiniame pakraštyje tyrinėtas XIV a. pab. – XVI a. prad. Dapkūnų senkapis (Šiaulių r.)¹³².

Pietinės Žiemgalos apgyvendinimą XV a. pirmoje pusėje liudija keturi kaimai, minimi 1426 m. sienos (Sidabros ir Dabikinės upių atkarpoje) tarp LDK ir Livonijos nustatymo sutartyje¹³³.

Šie išvardyti radiniai – tai trūkstama grandis tarp XIII a. pab. ir XV a. pab. pietinės Žiemgalos vietovių paminėjimų istoriniuose šaltiniuose¹³⁴, kurie rodo, kad ne visi šio regiono gyventojai išsikėlė – XIV–XV a. dalis žmonių liko gyventi.

Tiek Lietuvoje, tiek Latvijoje XIV–XV a. archeologiškai žiemgalių etninių elementų išskirti neįmanoma. Senkapių Latvijos Žiemgaloje vėl atsirado XIV a. antroje pusėje. (pvz., Duobelės senkapis), o Lietuvos Žiemgaloje – nuo XVI a. Jie dažniausiai buvo įrengiami senosiose laidojimo vietose¹³⁵.

IŠVADOS

1. Žiemgalos teritorija tyrinėta netolygiai – Lietuvos Žiemgalos XII–XIII a. archeologiniai paminklai tyrinėti mažiau nei Latvijos Žiemgalos. Nemažai XIII a. datuojamų kapų rasta Jakštaičių–Meškių kapinyne, kur spėjama buvo laidojami žiemgalių pabėgėliai.

2. XII–XIII a. Žiemgaloje buvo paplitę 2 laidojimo būdai – griautinis ir degintinis. Mirusieji į pomirtinį gyvenimą išlydėti su gausiomis įkapėmis. XII–XIII a. žiemgalių kapuose aptinkama ginklų, darbo įrankių, papuošalų bei kitų dirbinių. Naujas laidojimo būdas – kremacija – Žiemgaloje XII–XIII a. greičiausiai plito dėl kaimynų lietuvių įtakos.

3. XII–XIII a. įvyko nemažai pokyčių žiemgalių materialinėje kultūroje. Nyko kai kurių papuošalų formos (pvz., jau nebuvo populiarios antkaklės, smeigtukai bei kt.). Šiame laikotarpyje atsirado naujos formos dirbinių (pvz., 3 apvijų antkaklės, kurių lankelis apvyniotas vielute, zoomorfiniai ir kryželio formos pakabučiai, pasaginės segės gyvuliniais ir buoželės formos galais, smeigtukai apvalia ir dobilo lapo formos galvutėmis, keturkampio formos ir apvalūs pakabučiai bei kt.).

4. XII–XIII a. žiemgaliai prekiaavo su Vakarų Europos, Skandinavijos, Rytų ir rusų kraštais, taip pat su gretimomis baltų ir ugro-finų gentimis. Šiuo laikotarpiu susilpnėjo arba visai nutrūko prekybiniai ryšiai, nusistovėję vikingų epochos laikotarpiu su Skandinavija, Rytų kraštais, o sustiprėjo ryšiai su Vakarų Europa – vokiečių pirkliais. Keitėsi ir prekyba su ugrofinų gentimis. Jei anksčiau aktyvesnės buvo ugrofinų gentys, tai dabar atvirkščiai – lyviai.

5. Dėl prasidėjusių kryžiaus žygių Rytų Pabaltijyje žiemgaliai XIII a. pab. buvo priversti migruoti. Daugiausia jie migravo pietų kryptimi – į susikūrusią Lietuvos valstybę: į Upytės ir Šiaulių žemes, Kauno, Raseinių, Skaudvilės, Obelių apylinkes, Kernavę.

6. Spėjama, kad pasibaigus Kryžiaus karams Žiemgala XIII a. pab. labai ištuštėjo, tačiau dalis gyventojų liko gyventi vietoje (tai patvirtintų atsitiktiniai Budraičių kapinyno, Žvelgaičių kaimo, Kalnelio (?) radiniai). Naujų senkapių Latvijos Žiemgaloje atsirado XIV a. antroje pusėje, o Lietuvos Žiemgaloje – tik XVI a. pradžioje.

SANTRUMPOS

AE – Archeologija un etnografija

ATL – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje

BA – Baltų archeologija

JKM – Jonišio istorijos ir kultūros muziejus

LA – Lietuvos archeologija

LMK – Lietuvių materialinė kultūra

LNM – Lietuvos nacionalinis muziejus

LVM – Latvijos istorijos muziejus

LVIŽ - Latvijas vēstures institūta žurnāls

SM – Senātne un māksla

ZASMAEPR – Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu pētījumu rezultātiem.

¹ *Žulkus V.*, Baltų visuomenė ankstyvaisiais viduramžiais, Lietuvos valstybė XII–XVIII a., Vilnius, 1997, p. 24.

² *Колебания климата за последнее тысячелетие. Ленинград*, 1988, p. 370.; *Bukantis A.*, Neįprasti gamtos reiškiniai Lietuvos žemėse XI–XX amžiuose, Vilnius, 1996, p. 14.

³ *Zunde M.*, Mežainuma un koku sugu sastāva pārmaiņu dinamika un to galvenie ietekmējušie faktori Latvijas teritorijā, Latvijas mežu vēsture līdz 1940. gadam., Rīga, 1999, p. p. 150, pav.: 15.

⁴ Latvijas... p. 246–267.; *Volkaitē-Kulikauskienė R.*, Lietuviai IX–XII a. Vilnius, 1971, p. 45–87.; *Ģinters V.*, Senā Mežotne. 1938. g. arheoloiskie izrakumi pilskalna un kapulauka, SM, Rīga, 1939, t. I, p. 64–96; *Idem*, Senā Mežotne. 1939 g. arheoloģiskie izrakumi pilskalnā, SM, Rīga, 1939, t. IV., p. 15–43.; *Бривкалне Э., Городище Тервете и его историческое значение, Вопросы этнической истории народов Прибалтики, Москва*, 1959, p. 254–273.; *Brīvkalne E.*, Rakstas zias un arheoloiskas liecibas par 9.–13. gs. Mežotni, AE, Rīga, 1960, t. VI, p. 61–78.; Latvijas PSR arheoloģija, Rīga, 1974, p. 204–210.; *Graudonis J.*, Jaunsvirlaukas Vedgu apmetne (Vedgu arheoloģisko pieminekļu kompleksā), AE, Rīga, 1994, t. XVI, p. 65–80.; *Merkevičius A.*, Kalnelio archeologiniai paminklai, LA, t. 15, Vilnius, 1998, p. 381–388.

⁵ Senās Latvijas vēstures avoti, Rīga, 1937, t. 2, p. 13.

⁶ *Būga K.*, Rinktiniai raštai, Vilnius, 1961, t. III, p. 254.

- ⁷ Indriķa hronika (A. Feldūna tulkojums, Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri), Rīga, 1993.
- ⁸ Livländische Reimchronik/ Atskaņu hronika, Rīga, 1998.
- ⁹ *Hermanas Vartbergé*, Livonijas kronika, Livonijas kronikos, Vilnius, 1991, p. 154–208.
- ¹⁰ *Brīvkalne E.*, Rakstas zias... p. 61–63.
- ¹¹ *Graudonis J.*, Arheoloģijas zinātne Latvijā, LZAV A, 1995, Nr. 51, p. 11–17.; Mugurēvičs E., Latvijas vēstures institūta arheoģu darbs piecdesmit gados, LVĪŽ, 1995, Nr. 4, p. 48–91.; *Mugurēvičs E.*, The work of archaeologists from the Latvian Institute of History in the post-war years, Inside Latvian archaeology, Göteborg, 1999, p. 141–152.; *Vijups A.*, Archaeology and archaeological education at the University of Latvia, Inside Latvian archaeology, Göteborg, 1999, p. 117–128.; *Zemītis G.*, The Department of archaeology at the History Museum of Latvia, Inside Latvian archaeology, Göteborg, 1999, p. 129–140.; *Kulikauskas P., Zabiela G.*, Lietuvas archeoloģijas istorija (iki 1945 m.), Vilnius, 1999.
- ¹² *Atgāzis M.* Tērvetes senvietas, to pētniecības gaitu sākums un daži senvietu hronoloģijas jautājumi.// AE, Rīga, 2000, t. XX, p. 18–31.
- ¹³ *Stepiņš P.*, Lietuvas Žiemgalos piliakalniai, LA, Vilnius, 2003, t. 24, p. 229–240.
- ¹⁴ *Atgāzis M.*, Mežotnes arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1969. g., ZASMAEPR 1969. gadā, Rīga, 1970, p. 41–46.; Idem, Mežotnes arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1970. g., ZASMAEPR 1970. gadā, Rīga, 1971, p. 27–30.;
- ¹⁵ *Daiga J.*, Kamārdes pilskalns, ZASMAE PR 1978. g., Rīga, 1979, p. 31–36.
- ¹⁶ *Vaškevičiūtē I.*, Kuršiū kapai žiemgaliū kapinyne, Lietuvas TSR Mokslū Akademijos darbai, serija A, 1989, Nr. 4(109), p. 55–59.
- ¹⁷ *Šliavas J.*, Kai kurios pastabos žiemgaliū klausimu, Kraštotyra, Vilnius, 1967, p. 50–58.; Idem, Kai kurie Jonišio rajono archeologiniai paminklai, Kraštotyra, Vilnius, 1969, p. 92–97.; Idem, Pašvitinio-Linkuvos apylinkiū arcgheologiniai paminklai, Kraštotyra, Vilnius, 1970, p. 118–126.; Idem, Žeimelio ir jo apylinkiū archeologiniai paminklai, Kraštotyra, Vilnius, 1971, p. 136–144.
- ¹⁸ *Vasiliauskas E.*, Raktuvės piliakalnis. Archeologiniai tyrinėjimai, Žiemgala, 2002, Nr. 1, p. 3–9.;
- ¹⁹ *Varnas A.*, Papilės I piliakalnio papėdės gyvenvietės tyrimai, ATL 2000 metais, Vilnius, 2002, p. 41–43.;
- ²⁰ *Zabiela G.*, Ažuolpamūšės piliakalnis, ATL 2001 metais, Vilnius, 2002, p. 62–65.
- ²¹ *Watson K.F.*, Darstellung der alten Eintheilung von Kurland, wie die Deutschen solche vorfandenö nach Urkunden aus dem dreyyehnten Jahrhundert und nach den ältesten Chronisten, Jahresverhandlungen der kuländischen Gessellschaft für Literatur und Kunst, Mitau, 1822, Bd. 2.; *Döring J.*, Wo die Stelle der 1290 zerstörten Semgallerburg Sydobre wohl zu suchen sein dürfte, Sizungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst in Mitau 1881, Mitau, 1882, p. 65–70.; Idem, Nebst kurzen Notiz über Ratten und Terveten, Sizungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst in Mitau 1882, Mitau, 1883, p. 39.; Idem, Über Komodderschen Burgberg und über den Pilskaln an der Tatola, Sizungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst in Mitau 1882, Mitau, 1883, p. 37–40.; *Bielenstein A.*, Die Grenzen des lettischen Volkstames und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert, St. Petersburg, 1892.
- ²² *Salys A.*, Raštai. Lietuviū kalbos tarmės, t. IV, Roma, 1992.; *Būga K.*, Rinkiniai raštai, Vilnius, 1961, t. III.; *Mugurevičs E.*, Novadu veidošanās un to robežas Latvijas teritorijā (12. gs. – 16. gs. vidus), Latvijas zemju robežas, Rīga, 1999, p. 54–90.
- ²³ Ankstesnė šio žemėlapio versija buvo skelbta (žr. *Vasiliauskas E.*, XII–XIII a. žiemgaliū laidojimai, LA, Vilnius, 2001, t. 21, pav. 1). Jame klaidingai (kiek į PR) buvo nurodyta Jakštaičių-Meškiū kapinyno ir Bubiū piliakalnio lokalizacija. Ši žemėlapio versija yra papildyta 4 naujomis XII–XIII a. archeologiniū radiniū radimvietėmis: Lankaičiai (žalv. III tipo (pagal Bryvkalnę, 1974) pasaginė segė gyvuliniais galais (JIKM GEK Nr. 9362); Degėšiai (žalv. svarstyklės); Budraičiai (gel. kirviai ir ietigaliai).
- ²⁴ *Bijlkins V.*, Nameikis un viņa laikmets, Rīga, 1935.; Idem, Viestārds, kā zemgaliešu valstsvīrs, New York, 1953.; Idem, Zemgaliešu brīvības cīņas, Nebraska, 1960.; Idem, Zemgaliešu brīvības cīņas, Nebraska, 1973.
- ²⁵ *Erglis R.*, Kur atradas sena Zemgales osta? Rga, 1938.
- ²⁶ *Gudavičius E.*, Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII a., Vilnius, 1989.; Idem, Žemgaliū istorijos bruožai, Žiemgala, 1992, Nr. 8–9 (9–10), p. 2, 5.; Idem, Paskutinis žiemgaliū sukilimas, Žiemgalos krašto praeitis, Kaunas, 1999, t. 2, p. 31–43.; Idem, Žagarė XIII a. Žiemgalos įvykiū fone, Žiemgala, 2002, Nr. 2, p. 16–18.
- ²⁷ *Klišāns V.*, Neapdzīvotas un mazapdzīvotas zemes Zemgalē un tai pieguļošājās teritorijās 13. gs.// Feodālisma problēmas Baltijā. Rīga, 1993, p. 3–17.
- ²⁸ 2000 m. Pakruojyje vykusioje mokslinėje konferencijoje „Žiemgalos akademija“ apie XIII a. žiemgaliū migrantus Lietuvoje pranešimą skaitė B. Dubonis.
- ²⁹ *Būga K.*, Rinkiniai... p. 251–267.
- ³⁰ *Zinkevičius Z.*, Lietuviū kalbos istorija, Vilnius, 1984, t. I; *Zinkevičius Z.*, Lietuviū kalbos istorija, Vilnius, 1987, t. II.; *Zinkevičius Z.*, Žiemgaliai ir jų kalba, Žiemgalos krašto praeitis, Kaunas, 1999, t. 2, p. 83–88.

- ³¹ *Garšva K.*, Lietuvos Žiemgalos tarmės, Žiemgalos krašto praeitis, Kaunas, 1999, t. 2, p. 89–92.
- ³² Žr. į išnašą Nr. 11.
- ³³ *Graudonis J.*, Arheologijas... p. 11–12.
- ³⁴ Žr. 21-ą išnašą.
- ³⁵ *Boy C.*, Bericht über Ausgrabungen auf dem Kronsgute Zeemalden in Kurland, Mitau, 1896.
- ³⁶ *Graudonis J.*, Arheologijas ... p. 11–12.
- ³⁷ *Покровский Ф.*, Археологическая карта Ковенской губернии, Вильно, 1899.
- ³⁸ *Ģinters V.*, Sena... t. I, p. 64–96.; *Idem*, t. IV., p. 15–43.
- ³⁹ *Balodis F.*, Latvijas archaioģija, Rga, 1926.; *Balodis F.*, Latviešu vsture, Rīga, 1938.
- ⁴⁰ *Brastiņš E.*, Latvijas pilskalni. Zemgale un Augšzeme, Rga, 1926.
- ⁴¹ *Graudonis J.*, Arheologijas... p. 12–14.
- ⁴² *Бривкалне Э.*, Городище... p. 254–273.; *Brīvkalne E.*, ... p. 61–78.
- ⁴³ *Caune A.*, Jaunsaules Siliņu kapulauks, AE, Rīga, 1987, t. 15, p. 45–55.
- ⁴⁴ Lietuvos, Lietuvos archeologijos bruožai, Vilnius, 1961.; *Volkaitė-Kulikauskienė R.*, Lietuviai IX–XII a., Vilnius, 1970.
- ⁴⁵ Latvijas...
- ⁴⁶ *Мугуревич Э.*, Восточная Латвия и соседние земли в X–XIII вв., Рига, 1965.
- ⁴⁷ *Kuncienė O.*, Prekybiniai ryšiai IX–XIII amžiais, Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I–XIII a., Vilnius, 1972. p. 149–254.; *Kuncienė O.*, Prekyba, LMK IX–XIII amžiuje, Vilnius, 1981, t. 2, p. 49–82.; *Kuncienė O.*, IX–XIII a. stiklo karoliai Lietuvoje, LA, Vilnius, 1981, t. 2, p. 77–91.
- ⁴⁸ *Brīvkalne E.*, Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā, AE, Rīga, 1964, t. 6, p. 85–105.
- ⁴⁹ *Brīvkalne E.*, Tērvetes saktas, AE, Rīga, 1974, t. XI, p. 121–138.
- ⁵⁰ *Mugurēvičs E.*, Krustiveida piekarii Latvija laika no 11. Idz 15. gs., AE, Rga, t. XI, p. 220–239.
- ⁵¹ *Stubavs A.*, Par Latvijas pilskalnu tipoloģiju un klasifikāciju, AE, Rīga, 1974, t. XI, p. 74–87.
- ⁵² Lietuvos TSR archeologijos atlasas, Vilnius, 1975, t. II.; Lietuvos TSR archeologijos atlasas, Vilnius, 1977, t. III.
- ⁵³ *Graudonis J.*, Arheologijas... p. 16.
- ⁵⁴ *Idem*.
- ⁵⁵ *Vaškevičiūtė I.*, Žiemgaliai V–XII amžiuje, BA, 1995, Nr. 2(5), p. 2–7.; *Idem*, Žiemgaliai V–XII amžiais, Liaudies kultūra, 1998, Nr. 4, p. 13–21.; *Idem*, Žiemgala ir jos gyventojai V–XII a., Žiemgalos krašto praeitis, Kaunas, 1999, t. 2, p. 7–30.; *Idem*, Pietinės Žiemgalos ribos, Žiemgala, 1999, Nr. 1, p. 2–7.
- ⁵⁶ *Graudonis J.*, Jaunsvirlaukas... p. 65–80.
- ⁵⁷ *Merkevičius A.*, Kalnelio archeologiniai paminklai, LA, Vilnius, 1998, t. 15, p. 381–388.
- ⁵⁸ *Vijups A.*, Latvijas XIII–XIV gs. pakavsaktas kā arheoloģiskais avots (tipoloģiskā analīze) (mašīnraksts, promocijas darbs), Rīga, 1998, t. I–III.
- ⁵⁹ *Kazakevičius V.*, IX–XIII a. baltų kalavijai, Vilnius, 1996.; *Idem*, Iš vėlyvojo geležies amžiaus baltų ginklų istorijos, LA, t. 15, Vilnius, 1998, p. 287–321.
- ⁶⁰ *Berga T.*, Saliekami svāri Latvijā (10.-13. gs.), AE, Rīga, 1996, t. XVIII, p. 49–61.
- ⁶¹ *Mugurēvičs E.*, Piekariņi ar t.s. Rjurikoviču cilts zīmi Latvijā 11.–13. gs., AE, Rīga, 1994, t. XVIII, p. 76–83.; *Mugurēvičs E.*, Interactions between indigenous and western culture in Livonia in the 13th to 16th centuries. // From the Baltic to the Black sea (studies in Medieval archaeology). London, 1997. p. 196–178.
- ⁶² *Žulkus V.*, Migration in Žemaitija in den 13. – 16. Jahrhundert, Arcaeologia Baltica, Vilnius, 1995, t. 1. p. 156–173.
- ⁶³ *Vasiliauskas E.*, Žiemgalos prekybiniai keliai ir centrai VIII–XII a., LA, Vilnius, 1999, t. 18, p. 79–99.; *Idem*, XII–XIII a. žiemgalių..., p. 335–354.; *Idem*, XII–XIII a. zoomorfiniai pakabučiai Žiemgalos teritorijoje, Lituanistica, Vilnius, 2003, Nr. 2(54), p. 32–55.; *Vasiliauskas E.*, 12. – 13. gs. zemgaļu apbedījumi Lietuvas teritorijā, Cauri gadsimtiem. Rakstu krājums Valdemāram Ģinteram (1899–1979). Latvijas Vēstures muzeja raksti. Arheoloģija, Rīga, 2000, Nr. 7., p. 61–69.
- ⁶⁴ *Caune A.*, *Gammeršmidte A.*, Rīgas XII–XIV gs. rotas kā vēstures avots, Feodālisms Baltijā, Rīga, 1983, p. 15–18.
- ⁶⁵ *Denisova R.*, *Gerhards G.*, *Zariņa G.*, 12. – 14. gadsimta Rīgas iedzīvotāju antropoloģiskais sastāvs un etniskā piederība, Senā Rīga, Rīga, 1999, t. 1., p. 148.
- ⁶⁶ *Klišāns V.*, Neapdzīvotas un mazapdzīvotas zemes Zemgalē un tai pieguļošajās teritorijās 13. gs., Feodālisma problēmas Baltijā, Rīga, 1993, p. 3–11, žem.
- ⁶⁷ *Vaškevičiūtė I.*, Pietinės... p. 7.
- ⁶⁸ Livländische... 1998, eil.10101–10103.
- ⁶⁹ *Vasiliauskas E.*, 12.-13. gs. zemgaļu... p. 63, pav.:3.; *Vasiliauskas E.*, XII-XIII a. žiemgalių ... p. 348.
- ⁷⁰ Indriķa... IX:2-4, XII:2,4, XXIII:3.

- ⁷¹ *Vasiliauskas E.*, XII–XIII a. žiemgalių..., p. 335–349.
- ⁷² *Kazakevičius V.*, IX–XIII a. ... p. 58, 89, 91, 109, 113, 124.
- ⁷³ Anksčiau klaidingai buvo nurodoma, kad Mežuotnės kapinyno kapo Nr. 25 kirvis primena M tipą (pagal Peterseną) (žr. *E. Vasiliauskas*, XII–XIII a. žiemgalių... p. 339).
- ⁷⁴ *Мугуревич Э.*, *Восточная Латвия и соседние земли в X–XIII вв.*, Рига, p. 59–63, pav.: 27.
- ⁷⁵ *Idem*, pav.: 27.
- ⁷⁶ *Caune A.*, *Jaunsaules...* p. 52.
- ⁷⁷ *Daiga J.*, *Kamardes*, p. 36.; LVI VI: 393: 34, 58–61.
- ⁷⁸ *Мугуревич Э.*, *Восточная...* p. 60.
- ⁷⁹ *Latvijas...* p. 270.
- ⁸⁰ *Urtāns V.*, *Senākie depoziiti Latvijā, Rīga*, 1977, p. 68, 198, pav.: 103.
- ⁸¹ *Duksa Z.*, *Pinigai, LMK IX–XIII a.*, Vilnius, 1981, t. 2, p. 115.
- ⁸² JIKM priėmimo 2002 10 02 d. aktas Nr. 10.; Jis yra 11,7 cm ilgio, 105,95 g svorio, su 1 įkarta gale, šonuose yra pjovimo žymės.
- ⁸³ *Duksa Z.*, *Pinigai ir jų apyvarta, LMK IX–XIII a.*, t. II, Vilnius, 1981, p. 105, 109.
- ⁸⁴ *Kuncienė O.*, IX–XIII a. stiklo..., p. 80–84, 87, 89., pav.: 2.; *Мугуревич Э.*, *Восточная...* p. 74–76, pav. 31., lent.: XI: 29, 57.
- ⁸⁵ *Мугуревич Э.*, *Восточная...* p. 71, Таб.: XIII: 1–3.
- ⁸⁶ *Kuncienė O.*, IX–XIII a. stiklo... p. 87.
- ⁸⁷ *Мугуревич Э.*, *Восточная...* pav.: 31.
- ⁸⁸ *Kuncienė O.*, *Prekyba, LMK IX–XIII amžiuje*, Vilnius, 1981, t. 2, p. 72.
- ⁸⁹ *Vasiliauskas E.*, *Žiemgalos...*, p. 81–92.
- ⁹⁰ *Caune A.*, *Rgas loma Daugavas lejteces apgabalā 10. – 12. gs.*, LZAV, 1992, Nr. 3(536), p. 9–13.
- ⁹¹ *Vasiliauskas E.*, *Žiemgalos...* p. 79–92, pav.: 1, 2.
- ⁹² Lietuvos TSR administracinio teritorinio suskirstymo žinynas, Vilnius, 1976, t. II, p. 359.
- ⁹³ *Gudavičius E.*, *Pilėnų mįslė, Viduklė*, Kaunas, 2002, p. 57.
- ⁹⁴ *Simniškytė A.*, *Viduklės apylinkės Lietuvos archeologiniame kontekste, Viduklė*, Kaunas, 2002, p. 40–41, pav.: 9: 2.
- ⁹⁵ *Vasiliauskas E.*, XII–XIII a. žiemgalių... p. 344.
- ⁹⁶ *Livländische...* eil. 9667–9680.
- ⁹⁷ *Livländische...* eil. 11 403–11 405.
- ⁹⁸ *Livländische...*eil. 11 417–11 420.
- ⁹⁹ *Idem*. eil. 11 499.
- ¹⁰⁰ *Idem*, eil. 11 606.
- ¹⁰¹ *Stepiš P.*, *Dūmakā tinas brīvo zemgaļu Sidabrene*, *Dabas un vēstures kalendārs 1988.*, Rīga, 1987, p. 155–157.
- ¹⁰² *Tautavičius A.*, *Šiaulių žemė ir Šiauliai (V–XV a. archeologijos duomenimis), Šiaulių miesto istorija, Šiauliai*, 1991, p. 11.; *Caune A.* *Jaunsaules...* p. 51.
- ¹⁰³ Yra sudėtinga tiksliau datuoti kapą Nr. 60. Jis šio straipsnio autoriaus anksčiau buvo datuotas XII a. 2 p. – XIII a. (žr. *Vasiliauskas E.*, XII–XIII a. žiemgalių..., lent.: 1.; *Idem*, *Zoomorfiniai...*, p. 40).
- ¹⁰⁴ *Salatkienė B.*, *Kuršėnų krašto archeologijos paminklų ir jų tyrinėjimų apžvalga*, *Kuršėnai*, Klaipėda, 2003, p. 30, pav.: 17: 1.
- ¹⁰⁵ *Vasiliauskas E.*, XII–XIII a. žiemgalių..., p. 341, pav.: 7: 3.
- ¹⁰⁶ *Petruilienė A.*, *Barinės senkapis*, LA, Vilnius, 1995, t. 11, p. 51–52, pav.: 7, 9, 11: 3, 5, 12, 13: 3, 4, 27: 1, 31: 1–4, 11.
- ¹⁰⁷ *Žulkus V.*, *Migration in Žemaitija in den 13. – 16. Jahrhunderten*, *Arcaeologia Baltica*, Vilnius, 1995, t. 1, p. 173, žem.: 3, 5.
- ¹⁰⁸ *Betašius M.*, *Vidurio Lietuva VIII–XII a.*, Kaunas, 2002, p. 147.;
- ¹⁰⁹ *Tautavičius A.*, *Šiaulių...* p. 11.
- ¹¹⁰ *Vėlius G.*, *Kernavės-Kriveikiškių XIII–XIV a. kapinynas ir Rytų Lietuvos senkapiai*, BA, 1998, Nr. 1–2 (11–12), pav.: 4: A.
- ¹¹¹ *Urbanavičius V.*, *Urbanavičienė S.*, *Archeologiniai tyrimai*, LA, Vilnius, 1988, t. 6, p. 29, pav.: 37: 8, 38: 4, 13, 19; 74: 6, 10, 12, 15, 18, 19.; *Vasiliauskas E.*, *Zoomorfiniai...* p. 50.
- ¹¹² *Betašius M.*, *Vidurio...*, p. 143, 146–147, pav.: 54, 57.
- ¹¹³ *Ivanauskas E.*, *Segė su dievo Odino simboliu*, BA, 1997, Nr. 1(10)., p. 43.
- ¹¹⁴ *Brīvkalne E.*, *Tērvetes...* p. 132, pav.: 7: 1; *Latvijas...*, tab.: 58: 12.;
- ¹¹⁵ *Vaškevičiūtė I.*, *IV–XI a. įvijiniai apgalviai*, LA, Vilnius, t. 8, p. 131, pav.: 11: b.
- ¹¹⁶ *Petras Duisburgietis*, *Prūsijos žemės kronika*, Vilnius, 1985, p. 277.

- ¹¹⁷ Liv, esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten/ Begründet von F.G. Bunge, forgesetzt von H.Hildebrand, Riga, 1881, Bd. VII, Nr. 472, 473.
- ¹¹⁸ Zariņa G., Latgales 14. – 18. gs. iedzīvotāju antropoloģiskais raksturojums, LVIŽ, 1998, Nr. 3, p. 15.
- ¹¹⁹ JIKM GEK Nr. 9520 (AR 40: 30).
- ¹²⁰ (naudotoje literatūrā šio ietigalio iliustracijos nebuvo, todėl nebuvo galima palyginti su Budraičių kapinyno radiniu) Latvijas... p. 243.
- ¹²¹ Ē. Mugurēvičs, Interactions... pav.: 10.4.
- ¹²² Informaciją autoriui suteikė Latvijos istorijos muziejaus Archeologijos skyriaus archeologai J.Ciglis ir I.Melne. Autorius dėkoja už suteiktą informaciją.
- ¹²³ LVM A 9153: 2.
- ¹²⁴ LVM A 8795: 2, 8796: 2, 8792: 2.
- ¹²⁵ Šnore E., Zariņa A., Senā Sēlpils, Rīga, 1980, p. 72–74, 203; pav.: 76: 18; 165: 1; 173: 3, 4.
- ¹²⁶ LVM A 8170: 86; 8326: 112; 8571: 666, 663; 9066: 8; 10994: 1362–1364.
- ¹²⁷ ŠAM in. Nr. I–A 120: 844.
- ¹²⁸ E. Ivanauskas, Anglijos, Airijos ir Škotijos monetų radiniai Lietuvoje, Kultūros paminklai, Vilnius, 2000, t. 6, p. 10.
- ¹²⁹ JIKM GEK Nr. 1303 (AR 12).
- ¹³⁰ Ietigalio chronologiją nustatyti padėjo dr. G.Zabiela ir dr. G.Rackevičius. Autorius dėkoja už suteiktas konsultacijas.
- ¹³¹ Jurgaitis R., Kur stovėjo Bučiūnų pilis, Žiemgala, 2003, Nr. 1, p. 9–15.
- ¹³² Ramanauskaitė V., Dapkūnų senkapio tyrinėjimai, ATL 1998 ir 1999 m., Vilnius, 2000, p. 309–311.
- ¹³³ Žr. išnašą Nr. 111.; Jarockis R. Lietuviškosios Žiemgalos dalies apgyvendinimo raida XIII–XVI amžiuje, LA, Vilnius, 2003, t. 24, p. 9.
- ¹³⁴ Miškinis A., Žagarė, Lietuvos TSR urbanistikos paminklai, Vilnius, 1984, t. 7, p. 58.
- ¹³⁵ Vasiliauskas E., XII–XIII a. žiemgalių... p. 348–349.

Joniškio istorijos ir kultūros muziejus
Žemaičių g. 14, LT-5150 Joniškis

Gauta 2003 07 02
Atiduota spausdinti 200312 02